

Boot zonder bond: een bijdrage tot de bibliotheekcritiek

Overall gaat het bibliotheekgebruik achteruit. In dit standpunt tracht Johan Velter hiervoor een verklaring te vinden. Hij doet dat op een sociologische en cultuurfilosofische manier.

In zijn boek *Patience & Fortitude* beschrijft Nicholas A. Basbanes een bibliotheektype dat we in de openbare bibliotheekwereld niet meer kennen. Voor *A Gentle Madness* had hij een aantal bibliografische details te verifiëren, maar kon de bepaalde editie van een boek niet te pakken krijgen. Na lang zoeken, vond hij die toch. En zie, de gezochte editie van 1914 bleek nog nooit door iemand anders gebruikt te zijn. De bladen waren niet losgesneden, het exemplaar niet bevuild. Op de verbazing van Basbanes antwoordde Feeney, de bibliothecaris, dat de verwondering misplaatst was. Het boek was door zijn voorgangers aangekocht opdat Basbanes het zou kunnen raadplegen. Het argument dat het boek gedurende decennia door geen enkele lezer geraadpleegd was, was géén reden om het te verwijderen. Daar beleefde Basbanes zijn Pauluservaring: "It was as if the collective hands of Aristophanes of Byzantium, Petrarch, Robert Cotton, Christina of Sweden, Thomas Jefferson, Arthur Alfonso Schomburg – every temporary custodian of the world's gathered wisdom – had reached out through the swirling eddy of the ages and placed in my hands the precious gift of a book." Ook voor ons zou het een daad van geloof zijn als wij, de erfgenamen, boeken voor de lezers van het derde millennium zouden bewaren, besluit de schrijver.

Dit artikel gaat over ongelof.

De openbare bibliotheek als onderdeel van een specifieke maatschappijvorm

De openbare bibliotheek is een middenklasseninstituut. Ze is de materialisering van een bepaald waardepatroon in een bepaalde tijdperiode. Het instituut en de waarden versterken elkaar en houden elkaar in stand.

Een instituut is een introductie tot en een bestendiging van een bepaalde manier van leven en denken. Het is niet alleen een materie geworden waarde, het is ook een gevolg van een bepaalde handeling, i.c. het lezen. Het lezen is binnen deze ('onze') cultuur verbonden met een materiële vorm, het boek. De middenklassenwaarden: afstandelijkheid, objectiviteit, deugd- en werkzaamheid, stilte, ingetogenheid, degelijkheid, uitstellen van bevreemding, geloof in een vooruitgang, grijsheid en binnenhuiselijkheid.

JOHAN VELTER

Deze tekst bouwt verder op het artikel 'Suf hart' dat verscheen in *Bibliotheek- & archiefgids* (2003)

3. Het bevat geen nieuwe ideeën maar is slechts toepassing. Leermeesters waren Theodor Adorno en Guy Debord. *Beschleunigung* van Hartmut Rosa

kwam op het gepaste moment.

In dit artikel wordt constant gespeeld met de tegenwoordige en de verleden tijd: we leven op een breukvlak. Bij de aanloop tot publicatie van deze tekst heeft de auteur enkele addenda geschreven, die zijn te raadplegen op www.druksel.be/addenda.

De bibliotheek zoals wij die kennen is – zoals elk instituut – een tijdgebonden fenomeen. In de democratisch-humanistische cultuur had ze een maatschappelijke waarde en daardoor zin. Het lezen bevorderde een aantal kenmerken die door de maatschappij gewaardeerd werden: intelligentie, cultuur, humaniora. Wie een bibliotheek bezat, was een rijk mens. De maatschappij had nood aan mensen die aandacht hadden voor problemen en die een creatieve oplossing konden bedenken. Het verleden was zinvol want de geschiedenis herhaalde zich: nieuwe problemen waren variaties op oudere. De maatschappijvorm die Europa gemaakt heeft, was een cultuur die steunde op de economie, maar gemilderd werd door humane waarden: de economie was slechts een middel. Er was aandacht voor het andere, en de doelstellingen lagen niet in de economische wereld zelf maar in de culturele. Het geestelijke – en dus ook het intellectuele en artistieke – leven was het allerhoogste.

Nu is het zwaartepunt van de maatschappij verschoven van het culturele/metafysische naar het economische/materiële. Het prototype van de maatschappij is niet meer de geestelijke, de onderwijzer, maar de consumerende manager.

De maatschappij beoordeelt het boek – en de bibliotheek – nog steeds positief, ook al spelen in de praktijk beide geen rol meer. De waarden uit het verleden kunnen nog een glans hebben: er is een verschil tussen wat we belijden en wat we doen. De goodwill waarmee bibliotheken nu nog kunnen werken, is daardoor te verklaren.

Aangezien een bibliotheek in de tijd staat en de tijd verandert, is het ook logisch dat de bibliotheek verandert. Een wijziging is soms slechts een verschuiving. Maar de tijd kan ook zo drastisch haar vernietigende werk doen dat de instituten zelf moeten verdwijnen.

Een verschuiving is bijvoorbeeld dat de doelstellingen verbreden: als een bibliotheek niet enkel de leden van de eigen zuil bedient, wordt ze een openbare bibliotheek. Of als ze niet alleen cultuuroverdracht maar ook informatievoorziening tot haar taken rekent. De manier van werken verandert daardoor niet essentieel. De terminologie wijzigt en een aantal attributen moet uit de gebouwen verdwijnen.

Een instituut dat nu geen betekenis meer heeft, is bijvoorbeeld de wetenschappelijke academie. Een enkele tracht zich te vernieuwen en dat lukt min of meer. Maar toch enkel omdat ze taken overneemt van andere instellingen, zoals de universiteit. Want ook die verandert en heeft een rest aan taken omdat háár doelstellingen dan weer verschoven zijn. Opera en operette, het heldendicht, nationale monumenten van figuren die in steen of brons vereeuwigd worden, zijn vormen die geen betekenis meer hebben. Ze worden niet meer gebruikt door kunstenaars van enig belang – zij die ofwel een tijd uitdrukken of de vorm zelf vernieuwen. Het zijn dode mallen die op een kunstmatige manier in leven gehouden worden. Ook het instituut bibliotheek wordt in vraag gesteld.

De middenklasse en haar waarden bestaan nog wel maar functioneren niet meer als de machine die de maatschappij doet draaien. Ze zijn verdrongen door een ‘onderklasse’ – dit is een sociologische en dus amorele term. Nu staat het beeld – en de televisie als instituut – centraal. Met het beeld zijn een aantal waarden, vormen en handelspatronen verbonden die niet gelijk zijn aan die van de boekcultuur. Deze nieuwe cultuur wordt gekenmerkt door directheid, een egalitaire omgangsstructuur (vandaar de interactiviteit en de mogelijke participatie van iedereen), centrale positie van emoties en heftigheid. De tijd speelt een decisieve rol: de snelheid is een wezenskenmerk van de moderniteit en die neemt exponentieel toe. Niet omdat de tijd zelf versnelt, maar omdat de mogelijkheden toenemen. Dat leidt tot een andere beleving van het nu. Zappen is daarmee dé hedendaagse activiteit geworden. Omdat alles in het nu gebeurt, wordt men opgejaagd om elk nu te vatten, te grijpen. En omdat het nu altijd wegglipt, blijft er een leegte die weer gevuld moet worden met een jacht op prikkels. Er is zenuwachtigheid omdat het nu nooit te vatten is en men dus steeds weer de boot kan missen. Activiteiten die deze gejaagtheid niet hebben, komen over als ouderwets. Een oude film mag beter zijn, het tempo is niet aangepast. Hoe snel men ook kan lezen, boeken hebben een andere tijdstructuur.

Boekcultuur

Het lezen is een activiteit die past in een bepaalde cultuur. Het is een poging om afstand te nemen, een reflectie, een bedachtzaamheid, een traagheid. Lezen is pogen een ander te begrijpen. Door het lezen werkt men aan zichzelf. Men krijgt inzichten, men wordt met complexiteit van maatschappij en mens geconfronteerd, het vreemde in ons wordt benoemd. Wanneer filosofen als Steiner of Nussbaum spreken over leescultuur, bedoelen zij het bovenstaande. Niet lezen op zichzelf is een waarde – dat is maar een vaardigheid –, wel het lezen van complexe, moeilijke teksten die verwijzen naar het verleden en tegelijk het heden helpen verklaren. Voor alle duidelijkheid: het lezen van onderschriften, kranten, tijdschriften, recepten, ontspanningslektuur behoort hier niet toe. Leesbevordering bestaat dus niet in het laten lezen van thrillers, stripverhalen of romantische literatuur. De huidige leesbevordering houdt zichzelf voor de gek en is gereduceerd tot het

aanleren van een techniek.

In sommige kringen wordt de ontleding ontkend: ‘iedereen leest’ toch, zelfs het etiket van een wijnfles. Dat is een banalisering van het fenomeen. De ontleding is niet zomaar een voorbijgaand fenomeen maar wel degelijk een onderdeel van een andere dan de boekcultuur. De ontleding is het verlaten van het boek als cultuurproduct – niet alleen de materiële vorm maar ook het waardepatroon en de manier van denken die ermee samenhangen.

De boekproductie blijft echter indrukwekkend. Het boek is dus niet ten einde, zeggen de blinden triomfantelijk. Deze opmerking is evenwel naast de kwestie. Er is immers een verschuiving van het boek als cultuurproduct naar het boek als commercieel en consumptief object. Het komt naast andere producten te staan. Het staat niet meer voor een waarde, voor een streven naar meer.

De constructie van een boek hangt samen met een gedragspatroon dat zowel handelen als denken omvat. Een boek behandelt een probleem. Het begint met een schets van het heden, de relevantie van de probleemstelling. Een historische excursie schetst het ontstaan en analyseert de verschillende componenten. Er worden parallellen gelegd met andere tijden, andere plaatsen. De slotfase bevat een conclusie en een perspectief voor de toekomst.

Ook in fictie herkennen we datzelfde patroon. De catharsis is het moment van inzicht en consolidatie – in de Latijnse betekenis van het woord.

Een boek is een geheel dat op zichzelf staat en een standpunt inneemt tegenover en een spiegel is van de maatschappij. De vorm waarin het boek functioneerde, was aangepast aan de tijd. Het boek en de wereld hadden een relatie met elkaar, hadden ‘elkaar iets te zeggen’.

De leescultuur staat voor complexiteit. Een boek lezen is arbeid: het gaat traag en moeizaam, het is niet zeker dat het einde bereikt wordt en de weg naar een oplossing is omslachtig en verre van eenduidig.

Het literatuuronderwijs heeft de canon verlaten en laat toe dat de leerlingen zelf hun leesopdrachten kiezen. Hier worden twee zaken achtergelaten: de relatie leraar-leerling (en dus ook het hiërarchisch model van kennisoverdracht) en de idee dat het verleden waardevol is voor het heden.

Een aantal uitgeverijen tracht – al dan niet met overheidssteun – de klassieken permanent ter beschikking te stellen. Dat is echter een verloren zaak omdat het probleem ook bij de canon zelf ligt. Die boeken hebben onze tijd niets meer te vertellen omdat er een breuk is. De canon verhaalt van een tijd die geen relatie meer heeft met de onze en doet dat in een stijl die onaangepast is aan deze tijd. De inhoud én de vorm zijn voorbij.

De bibliotheek in de ‘informatiemaatschappij’

Omdat de maatschappij veranderde en de bibliotheken een centrale positie wilden houden, kregen en krijgen ze nieuwe taken toegewezen. De informatievoorziening is daarvan de spectaculairste geweest. De bibliotheek is echter niet het centrum van de informatiemaatschappij geworden. Daarvoor ontbrak het de sector aan deskundigheid en inzicht én aan een maatschappelijk draagvlak. Het vak wilde verder gaan dan wat het eigenlijke publiek nodig had. Er is echter nooit een samenwerking met of een toenadering tot de economische sector geweest. Er ontstond een kloof tussen de beroepsgroep

en haar publiek. De woorden die tussen hen in stonden werden ideologie. Aan een auto met helikoptervleugels had dit publiek geen behoefte.

De informatiemaatschappij organiseert meer en meer haar eigen informatiekanaalen. Overheid en commerciële bedrijven geven rechtstreeks informatie, de bibliotheek als tussenmedium is daardoor overbodig geworden. Meer nog, het distributiekanaal zelf wordt in vraag gesteld.

De informatie die de maatschappij nodig heeft om haar werknemers te laten renderen, was nooit in de bibliotheek te vinden. Gepoogd werd de informatie sneller binnen te halen door artikelen te exciperen, maar de keuze van de tijdschriften was nog steeds (slechts) een culturele. Ook wilde men geen informatie binnenhalen die commercieel gekleurd was, een onderscheid dat ondertussen voorbijgestreefd is. Het kenmerk van een tussentijd: men ziet wel dat een tijd veranderd is maar men gebruikt nog de middelen uit het verleden. Schizofrenie.

De informatie die het publiek van een openbare bibliotheek nodig had, betrof de vrijetijdscultuur en niet de 'harde', economische realiteit: kook-, reis-, huis- en tuinboeken zijn de meest begeerde informatieboeken.

Ook de ambitie om degelijke en juiste informatie aan te bieden, heeft de bibliotheek niet waargemaakt. Juiste informatie ter beschikking stellen botste met de eis alle strekkingen aan te bieden. (Er was een doelstellingenconflict dat nooit opgelost werd, dat ook nooit geëxpliciteerd werd.) Een aanbod van wetenschap tot charlatanerie, werd de realiteit. Vroeger was de bibliotheek een cultureel instituut dat zich boven het publiek verhief (er was een hiërarchische structuur). Met het decreet van 1978 verliet men dit model en werden alle meningen zonder enig waardeoordeel gelijkgesteld.

Ook dit wees erop dat het marktdenken het culturele overnam: de normen werden niet meer gesteld vanuit de cultuur, wel vanuit de markt. Populariteit is verbonden met het begrip kwantiteit, niet met kwaliteit dat een kenmerk van het humanistische is. De markt is de culturele sector binnengedrongen en heeft haar eigen denken in de plaats gesteld. Niet de waarde van een boek is nu belangrijk, wel het rendement.

Dus. De bibliotheek wilde zich positioneren als een informatiepunt maar heeft 'daardoor' wel haar culturele doelstellingen verwaarloosd. Bewust of onbewust besefte men dat de cultuur binnen het economisch consumptiemodel aan belang inboette. De literatuur behoorde niet meer tot de kerntaken. De bestaansredenen moesten dus uit een ander domein komen. Maar door de opkomst van het internet, de verandering van de economie én een andere kenniscultuur staat de bibliotheeksector naakt. Want noch de informatie, noch de cultuur zijn nog langer voor de bibliotheek een bestaansgrond.

(Bibliotheken willen zich nu echter ook werpen op een nieuwe doelstelling: de burgerzin kweken, van allochtonen autochtonen maken. Maar staat dit niet haaks op wat de bibliotheken zijn en kunnen? Als bibliotheken garages worden, zijn bibliothecarissen garagisten.)

De vraag is of de wijziging in doelstellingen en methodes de bibliotheek in stand houden of juist afbreken. Als de bibliotheek in realiteit haar uitgesproken argumenten en doelstellingen niet meer in praktijk brengt, dan is haar positie ook veranderd. Als ze een element van de consumptiemaatschappij is en geen marktcorrigerende functie meer heeft, waarom moet ze dan nog

door de overheid gesubsidieerd worden? Als de bibliotheek nog vooral een economische (dit wil nu zeggen consumerende) en geen culturele rol meer speelt, waarom wordt ze dan gerechtvaardigd met culturele argumenten?

Zo was er eens een slager die modern wilde zijn en een nieuw publiek wou aantrekken. De moderne (of verstandige) mens eet nog nauwelijks vlees; eet groenten, drinkt soep. De ethisch gevoelige mens kan geen bloed meer zien en krijgt tranen in de ogen bij het zien van jonge beesten. Zo sprak de slager die de consument wilde volgen. Hij veranderde het interieur van zijn winkel en schrapte het assortiment vlees. Geen vlees maar groenten. Het uithangbord was: 'uw moderne slager'. De anderen zagen een groentewinkel.

De beeldcultuur is slechts een beeld

De bibliotheek is een middenklasseninstituut dat verankerd is in een schrift- en boekcultuur. We evolueren naar een maatschappij die niet langer bepaald wordt door de middenklassenwaarden. Deze maatschappij is ook een orale beeldcultuur.

Vroeger was het beeld ingebed in een schriftcultuur: het was een afgeleide van geschreven verhalen. Nu is de verhouding gewijzigd. Het beeld is een prikkel en staat op zichzelf. Het gaat snel, de verbanden zijn los of onbestaande, binnen de beelden bestaat er geen hiërarchie en ze zijn nog veel meer dan teksten onderhevig aan subjectiviteit. De kijker is baas over wat hij ziet en hij krijgt de 'illusie' van nabijheid (vandaar ook het succes van het interview en het evenement).

De lezer daarentegen neemt afstand en hij ontvangt – de idee dat de lezer er het zijne van mag denken, is een recent fenomeen. Het postmodernisme is daarom – ook al gaat het hier nog om teksten – bij uitstek een antiboekcultuur. Want het boek is historisch gezien een autoriteit, een manier om meningen te vormen.

Net zoals in de tijd van het humanisme – maar dan op grotere schaal – heeft de 18de eeuw het boek (de pamfletten, de kranten, het geschreven woord) als middel gebruikt. Maar in tegenstelling tot het humanisme werd de boekcultuur gebruikt om de publieke opinie te vormen en het publiek te activeren. Er werd een beroep gedaan op het gezonde verstand, de zelfwerkzaamheid, de intelligentie van de lezers. De burgerij zelf moest van munitie voorzien worden om zich tegen de macht te verzetten. Ook de 'anti'-verlichting heeft hiervan gebruikgemaakt. De publieke opinie werd toen uitgevonden. Het boek had een maatschappelijke functie. Voor de enen was het een middel tot verandering, voor de anderen was het een middel om de verandering tegen te houden. De ideeënstrijd werd niet meer in de cenakels van de macht (de Kerk, de hofhouding) gevoerd maar op straat. Het theater was niet vrijblijvend: hier werden de verschillende ideeën lijfelijk tegenover elkaar gezet.

Deze functie van het boek is tot in de vorige eeuw blijven bestaan. Cultuurvormende organisaties zoals in België de verschillende fondsen/levensbeschouwingen en/of ideologieën, hebben het boek als propagandamiddel gebruikt. Het is dan ook normaal dat de censuur zich toespitste op wat de drukpers deed verschijnen. Omdat het liberalisme schatplichtig is aan het boek, stelde het de vrijheid van drukpers in haar ideologie centraal. Omdat de Sovjet-Unie haar eigen moder-

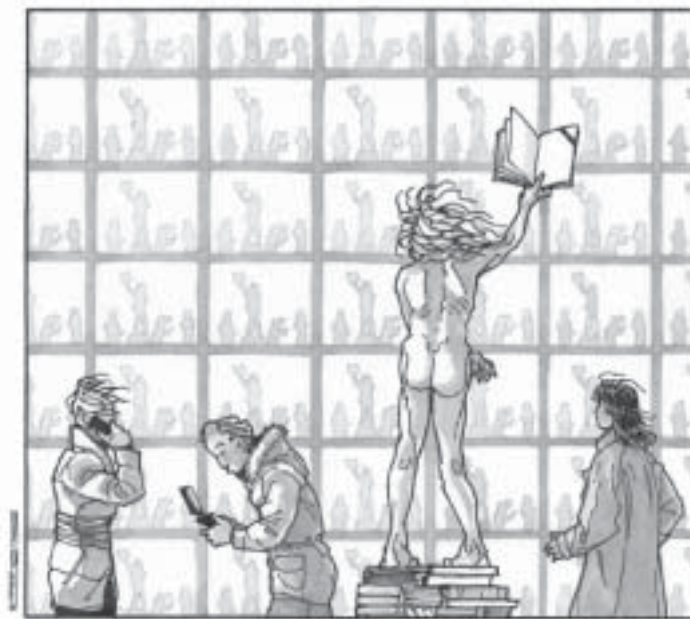
niteit heeft tegengehouden, is de boekensuur daar langer blijven bestaan dan in het Westen en was de literatuur daar ook relevanter. In het Westen is er geen roman als de *Goelag Archipel* meer verschenen. Want ook Houellebecq is onderdeel van het spektakel.

Zelfs hedendaagse boeken hebben de kenmerken van beelden. Het zijn eerder snapshots dan gedachtegangen en constructies zoals het traditionele boek dat wel was. Vraag jonge ontwerpers een boek te ontwerpen en ze spelen met beelden, niet met teksten. Onze relatie met woord en beeld verschilt op een dusdanige manier dat we met een andere cultuur te maken hebben. Nogmaals: uiteraard worden er massaal boeken uitgegeven en gelezen maar het punt is dat de functie van het boek als bepalend element voor de (voorbije) cultuur niet meer bestaat.

Er zijn nog twee groepen waarvoor het boek wél een constitutieve functie heeft. Het boek is een middel om kinderen te leren lezen, het is een onderdeel van een leerproces. Voor volwassenen is het boek een middel tot ontspanning. Het verhaal primeert: spanning, erotiek, exotisme (als onderdeel van toerisme) zijn er de kenmerken van. Het boek is hier een middel tot 'vluchten'. Tijdens de vakantie heeft men tijd om te lezen. In de 'echte' tijd niet en dat betekent dat het boek niet meer in die wereld thuishoort. Het zijn kinderen en vakantie-gangers die een trage tijd kunnen consumeren. De bejaarden echter horen niet tot deze groepen omdat het pensioen niet meer de tijd is van rusten maar wel van actief consumeren. Het is misschien wel het leefpatroon van de bejaarden dat het meest kenmerkende van deze maatschappij is.

De cultuur van het beeld is door de nieuwe tijd/economie beter te gebruiken dan de boekcultuur. De essentie van het probleem ligt in de veranderde economie: we leven in een consumptief kapitalisme. En het heeft geen zin (want zonder functie) om mensen in een boekcultuur op te voeden. Boekmensen zijn overbodig omdat ze op een manier denken en handelen die niet op deze tijd geënt is. We zien dit vooral bij de informatie-vergaring op het internet. De informatie wordt opgedeeld in duizenden kleine partikels. Men heeft een probleem; het wordt omschreven, via zoekmachines op het net geplaatst en er wordt een antwoord zonder context gegeven. Het antwoord is direct en rechtstreeks. Informatievoorziening is daarmee gelijk aan de impuls van het beeld. Zo is het ook met e-mail en sms: elke seconde van de dag kan men een bericht ontvangen, een prikkel. Er is een voortdurende verwachting van mogelijkheden, contacten – ook daardoor versnelt de tijd.

Geschiedenis was binnen de boekcultuur van essentieel belang omdat de hedendaagse problemen slechts een herhaling waren van wat vroeger al was. De ouderen werden als leermeesters gezien. Vandaag is de tijd veranderd: de problemen zijn ongezien, in het verleden kunnen er geen normen voor worden gevonden. We leven in een maatschappij die door de wetenschap – en dus het nieuwe – bepaald wordt. Wat kan het verleden ons leren over klonen, over de scheiding tussen leven en dood, over de rol van de biologie, over het genezen van psychische problemen, over het menselijk genoom? De metafysica van de absolute ideeën is voorbij. Nu worden de fenomenen genuanceerd bekeken en in een context geplaatst. Zo ook is het boek geen absoluut en eeuwig medium maar een transportmiddel, naast andere, dat zijn deugdelijkheid maar moet bewijzen. De problemen van nu moeten een antwoord krijgen uit deze tijd zelf. De jongeren zijn de opvoeders van de ouderen.

"De bibliotheek staat naakt"

We staan nu terecht wantrouwig tegenover dé kennis, dé waarheid of dé goedheid omdat we niet langer geloven in die absolute ideeën – en dus ook niet in absolute mees-terwerken. We denken nu genuanceerder: we beoordelen daden en woorden in relatie tot, in hun functionaliteit. De grenzen zijn immers vervaagd: we denken nu minder in tegenstellingen maar meer aan de hand van een continuüm. Wat is het onderscheid tussen leven en dood, tussen gezond en ziek, tussen fictie en non-fictie? Dit laatste is niet onbelangrijk want het is één van de kernpunten van de Westerse cultuur vóór de

18de eeuw geweest: enerzijds had je de wereld van de verbeelding, van het geestelijke leven, van de metafysica – dat het échte leven was. Anderzijds was er de wereld van de feiten, de materie, het vuile dat slechts diende om 'ezel lichaam' in stand te houden.

Kennis en informatie worden nu in een egalitaire structuur gegoten – wetenschap is een democratische vorm van denken. Wikipedia en journalistiek via blogs zijn fenomenen die buiten de boekcultuur staan en dus niet binnen de bibliotheek ontwikkeld konden worden. Iedereen kan eraan deelnemen, de waarheid komt van onderaf en wordt in een interactief proces opgebouwd. Elke deelnemer kan een ander corrigeren. Het gezag wordt hierdoor aangevallen. Op een democratische manier bouwt men een tegenwereld op waarvan de macht informatie én de distributie van informatie is.

Er wordt gezegd dat het postmodernisme de hoge en de lage cultuur met elkaar verbonden heeft. Dit is juist in zoverre dat het de lage cultuur is die de hoge heeft opgeslokt en ervoor in de plaats is gekomen. Zelfs dat wat hoge cultuur zou moeten zijn,

heeft een aantal kenmerken van het andere overgenomen. De canon was een referentiekader, een kwaliteit die keuzes aanbood. Deze keuzes waren niet vrijblijvend: wie voor Pascal koos, koos voor het obscurantisme. Wie De la Mettrie citeerde, situeerde zich in het wetenschappelijke kamp.

Het verleden en de canon waren ook manieren om te disciplineren: dit waren voorbeelden die al dan niet nagevolgd konden worden. Er waren reeksen: 'Helden van de geest', 'Vlaamse koppen'. De canon wordt vandaag vervangen door het begrip erfgoed, een sentimenteel en nationalistisch concept. Hier wordt alles uit het verleden gesacraliseerd, van gewone huishoudelijke voorwerpen tot de hoogste cultuurgoederen. Ook dit is een democratisering: alles uit het verleden getuigt van dat verleden – impliciet: een betere tijd.

De wereld waarin we nu leven is een materialistische wereld – en hier mogen alle positieve en negatieve connotaties mee verbonden worden.

Dit materialisme wordt gevoed door de wetenschap, die nog als enige vorm een waarheid kan tonen. Niet de godsdiensten, niet de ideologieën, niet de kunst. Met andere woorden: niet de metafysica.

De kunstvormen hebben in het begin van de 20ste eeuw een explosie gekend in Rusland en Frankrijk (niet toevallig burgerlijk proletariaat en hoge burgerij). Alle kunst die daarna in de 20ste eeuw gemaakt werd, was hiervan een afgeleide. Marcel Duchamp heeft het einde van de kunst bezegeld voor de conceptuele kunst, Picasso voor de beeldende. Vandaag de dag trachten beeldende kunstenaars wijsgeren te zijn maar toch brengen ze geen inzichten. Wat ze doen, is randbemerkingen geven bij de wetenschappelijke evoluties. Hedendaagse kunst reflecteert over het medium met de middelen van het medium zelf. Maar dit is uiteindelijk armoede: de kunst wordt daardoor een louter formele discipline en heeft enkel nog over zichzelf iets te zeggen. Gerhard Richter in de beeldende kunst en Dirk van Bastelaere in de Nederlandstalige poëzie. Dit getuigt nochtans van intelligentie: er zijn anderen. Toch bestaan de cultuurvormen nog. Maar ze zijn, zoals Peter Watson stelt, entertainment geworden. We leven al in een wetenschappelijke wereld, maar onze gedachten vertoeven nog in het verleden.

Spektakel

Het begrip evenement (of spektakel) is van primordiaal belang. We leven in een spektakelmaatschappij die wonderwel gelijkgesteld kan worden aan de beeldcultuur. Niet het boek, maar het televisietoestel staat centraal in deze maatschappij. Televisie zal dus nog meer evolueren naar een interactief model en het centrale punt van een huis worden – veel mensen gebruiken hun computer overigens als een televisietoestel. (Sommigen pleiten ervoor om boekprogramma's op televisie te brengen maar dat is zinloos omdat beide media elkaars tegengestelde zijn, een andere tijd- en denkstructuur hebben.)

Het spektakel is een uitdrukking van een extraverte, exhibitionistische cultuur die de remmingen heeft afgelegd. Geweld, pornografie, ritme, snelheid zijn in de plaats gekomen van een teruggetrokken cultuur. De economie wordt niet meer bepaald door de productie maar is een parasitaire activiteit geworden. Beurs- en consumptiekapitalisme zijn twee facetten van een zelfde economie. Ascetisme, spaarzaamheid worden vervangen door hedonisme, verspilzucht.

De cultuur is veranderd en maakt gebruik van evenementen om aandacht te krijgen, om te bestaan. Cultuur had vroeger geen 'reclame' nodig omdat ze een intrinsieke waarde had. Omdat deze waarde niet langer evident is, neemt cultuur de middelen van het dominante model over. Als de cultuur dit niet doet, wordt er in de media geen aandacht aan besteed. Musea moeten sexy zijn, de bibliotheek (die dan bieb genoemd wordt) is hip, en culturele prijzen worden niet opgestuurd maar rond de uitreiking wordt een evenement gebouwd. Hetzelfde voor literaire prijzen met een shortlist: men neemt technieken over om spanning te creëren, om mensen tegen elkaar op te zetten. Spannend, onverwacht en sensationeel zijn normen. Het spektakel – of het evenement – is een fenomeen waar het imago belangrijker is dan de werkelijkheid zelf. (Zo is ook management spektakel: het houdt zich niet bezig met de zaak zelf maar met wat erom hangt.) Het spektakel kent geen verleden of toekomst: er zijn enkel prikkels, momentane beleving.

En daarom behandelen de bijlagen van kranten niet meer cultuur maar media en heeft Google Nieuws geen onderdeel 'cultuur' maar wel 'entertainment'.

Het is echter een misvatting te denken dat het evenement de cultuur promoot. Het komt ervoor in de plaats. Cultuur en evenement verwijzen elk naar een andere cultuur. Het is niet omdat schrijvers optreden dat ze boeken verkopen. De illusie van nabijheid is voldoende, het charisma van de persoon heeft de behoefte gevuld. Het evenement is een roes, een sociaal gebeuren. Het gebruikt de cultuurvorm als aanleiding maar heeft het in feite niet meer nodig. Populaire hedendaagse poëzie kan bestaan zonder boeken. Ook dit duidt op het verlaten van een schriftcultuur voor een orale, van het complexe voor het directe.

Ook het onderwijs heeft deze omslag gemaakt. Niet het schrijven is belangrijk, wel het spreken, de communicatie. Nieuwe communicatievormen brengen een nieuwe stijl met zich. Uiteraard wordt er nog geschreven maar het geschrevene is de neerslag van het orale, heeft geen eigen vorm meer. Vandaar ook het informele van communicatie tussen burger en overheid. De verwarring rond de spelling kan daarom ook niet meer opgelost worden want er is geen absolute norm meer nodig. De schrijfcultuur, de spelling waren een afgeleide van de canon: er was een vorm die voor iedereen verstaanbaar was én vooral moest zijn. In het verlengde hiervan is ook het succes van dialecten te verklaren.

Architectuur is daarmee de kunstvorm die het meest in deze tijd staat: het is op zichzelf een evenement en het staat midden de publieke ruimte die commercieel geworden is. (Ook het neerhalen van de muur tussen het publieke en het private duidt op de kanteling van de tijd.) Alle grote cultuurprojecten van de laatste jaren zijn architecturale ontwerpen. Men bouwt grootse gebouwen ook met het idee dat ze niet voor de eeuwigheid meegaan. Gebouwen moeten geconsumeerd worden en flexibel zijn. Museumarchitectuur is een spektakel waar niet de kunst centraal staat maar de sensatie van het gebouw. Van alle kunsten (de film is geen kunst) is de architectuur het meest verbonden met de macht van het geld. Zoals vroeger de Kerk gebouwen liet neerzetten, doet nu de economie dat. Voor Rem Koolhaas is het 'shoppen' de allesbepalende realiteit én de vorm waarin de hedendaagse mens zichzelf kan uiten. Het model van het hedendaagse gebouw is de *shopping mall*: een gebouw wordt beleefd, men kan vrijelijk kiezen en de consument mag deze ruimte niet verlaten. Ook hedendaagse

cultuurhuizen willen deze vorm toepassen: er moet een vermenig van genres mogelijk zijn, de cultuurconsument (!) moet zich binnen welbepaalde grenzen vrijelijk kunnen bewegen en hij wordt opgenomen in een interactieve relatie – al dan niet echt. Het verloop van het bibliotheekproject in Gent is symptomatisch en een schoolvoorbeeld. Eerst was er een concept dat buiten de culturele, plaatselijke realiteit stond, maar wel sensationeel, vernieuwend, gedurfd was – dit waren verkoopswaarden. Aan de hand van dit idee werd een gebouw ontworpen. En plots kon dat concept dienen voor een bibliotheek van de 21ste eeuw. Maar op dat moment wist niemand wat zo'n bibliotheek wel zou kunnen zijn. Pas dan werd gezocht naar een inhoud. De noodzaak van een nieuwe bibliotheek kwam niet uit de cultuur zelf voort of uit haar werking maar uit een behoefte van een stadsbestuur zich te tonen met spektakel. De hedendaagse architectuur is een onderdeel van *city marketing*. Hoe het ingevuld wordt, is onbelangrijk. Gent is een typevoorbeeld, ook omdat op zeker moment commercie en bibliotheek werden samengebracht en waardoor de scheiding tussen de privéwereld en de openbare opgeheven werd. Het publieke domein is daarmee niet langer een vrijplaats en de bibliotheek wordt gereduceerd tot een ontmoetingsplaats, een markt – in de hedendaagse betekenis van het woord, niet de Griekse.

En nu?

De openbare bibliotheek zoals die tot voor kort bestond, was een emanatie van een cultureel streven. Ze moest de bevolking voorzien van serieuze ontspanning, educatie en informatie.

Maar als een instituut geen vat meer heeft op de werkelijkheid, ontplooit het activiteiten in en naar de buitenwereld om te doen alsof het wel nog impact heeft. Een tweede reactie is dat het zich op zichzelf terugplooit, het reorganiseert en culpabiliseert. Dat is wat bibliotheken nu doen.

Wil de bibliotheeksector de cultuur redden of haar uitleencijfers en haar aantal bezoekers op peil houden? Er is niet zozeer een beroepstrots aan de orde als wel een overlevingsdrang. Bibliotheken willen zich verantwoorden tegenover politiek en maatschappij en ontwikkelen daarvoor een ideologie. Er worden woorden gebruikt om zichzelf in stand te houden. Hier zien we de schizofrenie: hedendaagse fenomenen worden binnengehaald met argumenten uit het verleden, i.c. uit de culturele sfeer.

De bibliotheek spreekt van uitdagingen en wil actief anticiperen. Ze doet aan promotie. Allerlei acties worden ondernomen om het aanbod bekend te maken en mensen te lokken. Traditioneel wordt dit gedaan voor kinderen en jongeren, de zogenaamde leesbevordering. Dit heeft geen zoden aan de dijk gezet. De achteruitgang is een feit. Er worden leesclubs voor dames en een enkele heer opgezet. Ook dit is niet essentieel omdat het geen impact heeft op de maatschappij. Maar beide vormen kunnen wel degelijk een individuele genoegdoening opleveren.

De bibliotheek voert publiciteit voor haar aanbod. Ze doet aan propaganda en daarvoor worden ook professionelen ingezet. Het warenhuismodel wordt overduidelijk gepromoot. De bibliotheek is er een plaats van consumptie, er wordt gewezen op de vrije en grote keuze. Maar als we de campagnes inhoudelijk bekijken, zien we de armoede ervan. Men promoot een oud

product met nieuwe methoden. Behoeften kunnen aangepraat worden, maar niet die uit het verleden. Het bolderspel is echt wel verleden tijd. Een voorbeeld – en dan nog niet het ergste. Het thema van de bibliotheekweek voor 2006 is: 'de bib (sic) is er voor iedereen, je steekt er altijd iets op.' Ik citeer nu de *VCOB-nieuwsbrief*, jaargang 6, nummer 8.

"Al kom je nu om de krant te lezen, hét ultieme recept voor kaastaart op te duiken, de laatste nieuwe Nothomb mee te pikken, te vragen waar het jongerenpunt in de gemeente is ... op de een of andere manier word je wijzer in de bib."

Van deze vier voorbeelden is geen enkele exclusief eigen aan de bibliotheek. Een krant lezen, een recept opzoeken of informatie opvragen zijn drie typevoorbeelden die op het internet gezocht kunnen worden. De allernieuwste Nothomb is misschien het enige waarvoor men een bibliotheek zou kunnen gebruiken – maar dat is dan ook de meest traditionele functie van de bibliotheek, zowel in werkelijkheid als in de ogen van de maatschappij. (Het is vooral dat 'op de een of andere manier' dat revelerend en onthutsend is.)

Omdat boeken vroeger een cultuurgoed waren, mochten ze geld kosten – zeker in vergelijking met het gezinsbudget. Er werden boekenreeksen opgezet om de lagere klassen te bedienen maar ook voor hen was de kostprijs nog hoog. Vandaag wordt er zoveel geld verdiend en zijn boeken zo gemakkelijk en goedkoop te verkrijgen (op het internet via de online-boekhandel of via antiquarische sites) dat de bibliotheek haar economisch-corrigerende functie verloren heeft. Ja, er is nog veel armoede maar ook voor de economisch zwakkeren is het boek niet langer een middel om sociaal omhoog te klimmen. Om het simpel te houden: het is niet door boeken te lezen dat men sociaal aanvaard wordt en economisch succes zal hebben. Bij publiciteit moet men zich concentreren op het unieke van de activiteiten, op die zaken die men enkel in of via de bibliotheek kan vinden. Maar ook professionelen weten het niet meer. De efficiëntie van zo'n reclamecampagne is dan ook nihil.

De bibliotheek wil een actieve rol spelen: evenementen organiseren, spektakel tonen. Omdat het product zelf niet meer essentieel is, tracht men een sfeer rond het product te creëren. Daarom zal men de bibliotheek verkopen als een beleving, waar men van de ene in de andere verrassing valt. Hier een citaat van Schopenhauer, daar een directeur die een zotskap heeft opgezet, even verder een bolle spiegel en een bibliothecaresse. Men heeft aandacht voor het interieur, de design is een graadmeter voor hedendaagsheid. Het nieuwe wordt onmiddellijk zonder enige reflectie binnengehaald. Een verdere stap is het organiseren van evenementen. Zoals we boven gezien hebben is het spektakel, de gebeurtenis de kern van de consumptieve maatschappij. Maar door dit over te nemen wordt de bibliotheek een onderdeel van die anti-boekcultuur. Het evenement promoot niet de boekcultuur maar komt ervoor in de plaats.

Als tweede manier om de werkelijkheid terug te winnen, moderniseert de bibliotheek haar werkwijze. Ze rationaliseert haar processen.

Automatisering deed haar intrede en de processen werden geformaliseerd. Processen kregen een eigen autonomie en werden ontwikkeld binnen hun eigen logica. Vlacc II is daarvan het schrijnendste voorbeeld – omdat de bibliotheekwereld zelf verantwoordelijk is voor dat fiasco.

Zo kan men de catalogus wel blijven ontwikkelen al heeft dat niet veel zin meer. Een tot in het absurde uitgewerkte catalogus zal de leescultuur niet terugbrengen. De catalogus als bron van

informatie is een nieuwe illusie. Het gevecht tegen Google-technologie is niet te winnen, alleen al omdat de catalogus nooit genoeg gegevens kan bevatten. De catalogus is misschien een onderdeel van het internet maar is er niet de kern van.

Er worden interactieve websites opgezet en de multimedia worden op een (min of meer) gelijke manier behandeld als de gedrukte materialen. De ideologie zegt dat die nieuwe media de informatieoverdracht op een hedendaagse manier invullen. Maar de werkelijkheid spreekt dit tegen. Het internet wordt vooral gebruikt voor de e-mailfunctie en de informatie die gezocht wordt, is vooral vrijetijdsinformatie.

De processen gaan 'sneller' en handelingen worden naar de lener zelf doorgeschoven. Dat kan weliswaar kaderen in een toenemende individualisering en verzelfstandiging maar voegt niets toe aan de traditionele functie van de bibliotheek.

De bibliotheken brengen nieuwe technologie binnen en kunnen daardoor hun werkingcijfers stabiliseren. Verlengen en reserveren via het internet, nieuwsbrieven, gebruikersprofielen zijn middelen om het de mensen terecht gemakkelijker te maken en de collectie te doen renderen. Maar dit kan de werkelijkheid niet verdoezelen. Wanneer men het verlengen gemakkelijker maakt, vergroot het aandeel ervan waardoor de uitleencijfers stabiel kunnen blijven. Maar in realiteit wordt de collectie minder intensief gebruikt.

Men zegt: als de bibliotheek haar processen rationaliseert, kan het personeel vrijgesteld worden van mechanische handelingen om zinvollere taken uit te oefenen. Welke dan? De informatieve en culturele taak van de bibliotheek zijn grotendeels verloren gegaan. De bibliotheken organiseren door te rationaliseren de werkloosheid van het eigen personeel.

De bibliotheek wil het personeel mobiliseren. De bibliotheek zegt niet: de maatschappij is veranderd en daarom moeten we ons bescheidener opstellen. Nee, ze zoekt ten onrechte de schuld bij zichzelf. De structuren worden aangepakt en gerationaliseerd. In de praktijk betekent dit dat er gesnoeid wordt. De managementcultuur doet haar intrede. De bibliotheek ontwikkelt een bureaucratie – en die verantwoordt zichzelf. Zo kun je een perfect draaiende organisatie hebben die toch geen echte betekenis meer bezit. De Sovjet-Unie.

Naast de werkprocessen en de beslissingsstructuur wordt het personeel aangepakt. Het management wil niet alleen zelf in deze tijd staan maar wil ook dat zijn personeel zich op die manier gedraagt. Er worden dus regels opgelegd voor kledij, gedrag, accessoires. Ook hierrond wordt een ideologie opgezet. De mantra is 'de klant'.

Dissidente stemmen worden het zwijgen opgelegd. Rond de bibliotheek wordt een muur van onechtheid opgetrokken. Het uniform. *La pensée unique*.

De bibliotheek wil dienen. Performance measurement is niet zomaar een techniek om de bibliotheekcollectie te evalueren of te ontwikkelen. Het is een andere visie op de bibliotheek. Niet de collectie op zichzelf is belangrijk, wel de relatie met 'de klant'. De bibliotheek heeft het winkelconcept overgenomen en staat nu niet langer boven de lener (de canon) maar eronder. Het is het publiek dat bepaalt wat de bibliotheek moet aankopen. Uiteraard is dat een verschraving, want de bibliotheekcollectie zelf bevat al slechts een gedeelte van de boekenproductie. Ook hier zien we dat de mogelijkheden, de alternatieven uitgeschakeld worden. De bibliotheek is niet meer de vrijplaats voor het denken.

In dit denkpatroon moeten ook de 'afhakkers' terug naar de bibliotheek gelokt worden met de al dan niet valse belofte hun

wensen te zullen vervullen. Nu wil de bibliotheek haar leners blijven 'pakken', ze laat hen niet meer met rust. Dit past echter niet in een humanistische cultuur: daar aanvaardt men dat er in een levensloop perioden zijn waarin de bibliotheek geen rol hoeft te spelen. In een commerciële cultuur daarentegen kan dat niet: er moet constant geconsumeerd worden en daarom krijgt de 'klant' voortdurend prikkels. Het model is de 7/24-economie: als de mens gereduceerd wordt tot consument, is hij maar mens als hij consumeert.

Slot

Dat alles is niet zomaar een modieus verschijnsel van de laatste decennia maar een evolutie binnen de moderniteit zelf. De paradigmawissel begon in de 18de eeuw en heeft zich met vallen en stoten verder ontwikkeld. De neergang is niet te wijten aan het internet maar was al langer bezig. Want ook bij de generatie veertigers-vijftigers die nu in de bibliotheek werkt, zien we de scheur in de tijd. Hoeveel van hen (van ons) kunnen in een museum rondwandelen en bij elk schilderij de Grieks-Romeinse of katholieke mythologie duiden? Wie heeft kennis van de culturele betekenis van planten en bloemen? Wie kan een exposé geven over het belang van het perspectief, van het standpunt van de schilder? Wie ziet door de schilderijen heen de mens veranderen? Wie heeft de *Cantos* gelezen en kan daar een gesprek over voeren? De cultuur en haar relevantie zijn van de kern van de maatschappij verschoven naar de rand ervan, de academische wereld.

Wij zeggen nog van onszelf dat we in een culturele wereld leven, maar in feite is dat al lang niet meer zo.

Het heeft daarom geen zin allerlei acties te ondernemen om de bibliotheek te herwaarderen. De bibliotheek zoals we die nu kennen, is al onherstelbaar 'beschadigd'. Ofwel zeggen we dat de bibliotheeksector geen schuld heeft, want hij gedraagt zich zoals ook de maatschappij evolueert – de conclusie is dan dat de vrije wil niet bestaat. Ofwel beweren we dat het de taak van de cultuur is om de economie tegen te houden, om een tegenmaatschappij te vormen. Als we dat aanvaarden, dan moeten we concluderen dat de bibliotheeksector zichzelf verkocht heeft – en dus schuldig is.

Ik zou kunnen eindigen met fanfareklanken, vlaggengezwaai en opruiende woorden: de bibliotheek moet en zal zich verzetten, ze moet en zal de cultuur redden.

De rooms-katholieke kerk heeft een zelfde crisis meegemaakt (want zowel godsdienst als de humanistische cultuur zijn afgeleiden van een metafysisch denkpatroon) en hoe heeft zij gereageerd? Ze organiseerde evenementen in de kerk, er werden jongerenmissen opgevoerd, het Latijn (die andere canon) werd afgeschaft en de gelovigen mochten zich in eigen woorden wenden tot God. De priesters legden hun gewaden af, lieten hun baard groeien, de zusters droegen kortere rokken en zongen liedjes. Heeft dat de ontkerkelijking tegengehouden? Net zoals de godsdienst van de publieke naar de privésfeer geëvolueerd is, zo gebeurt het ook met de cultuur. Boeken, schilderijen, kunst en cultuur kunnen nog een intrinsieke waarde hebben voor het individu, maar de relevantie ervan ligt niet meer in de publieke sfeer.